

Úvod do sociologie práva

FSS MU v Brně podzim 2009

shrnutí hlavních myšlenek

(H. Baňouch)

Role práva z pohledu společnosti

- Právo má naplňovat většinově sdílenou představu o spravedlnosti
- Právo je regulativní systém upravující chování jednotlivců
- Právo snižuje entropii, neurčitost zvýšením pravděpodobnosti, že jednotlivci mohou spoléhat, že ostatní budou jednat právními pravidly předvídaným způsobem

Spravedlnost a její definice

- Spravedlnost je velmi obtížné definovat: nejobecnější definice hovoří o spravedlnosti jako o příkazu posuzovat (rozhodovat, přistupovat, upravovat) stejné případy stejně a různé rozdílně
- Přílehlavější je aristotelské rozdělení na dvě poněkud rozdílné spravedlnosti: spravedlnost jako ochranu pokojného stavu a spravedlnost rozdělovací (distribuční) rovnosti.

Z hlediska sociologie je právo

- Formálním nástrojem sociální kontroly
- Sociální kontrola zajišťuje ve společnosti řád

Právo disponuje:

- sankcemi (jasnými a předem danými)
- vynucením

Tím se výrazně liší od jiných normativních systémů (jako je sekulární či náboženská morálka)

Právo a morálka

- Neplatí teze, že **právo je minimem morálky** (pokud kdy tato teze platila)
- S postupem modernizace se právo odpoutává od jasného morálního obsahu. Důraz se přesouvá k procedurám a k pojmu zákonnost a výkonu moci dle zákona a na jeho základě
- Mezi právem a morálkou vždy bude mezera, trhlina („gap“).
- Jde o jedno z nebezpečí práva: co je po právu, nemusí automaticky být

Typická témata sociologie práva

- Integrita a diferenciacie spoločnosti (Durkheim)
- socializace (mnoho autorů , výrazně ale Berger a Luckmann)
- sociální anomie (Durkheim, „bezzákonní“, obecná normativní dezorientace nezaměňovat s psychologizujícím pojetím)
- vnitřní a vnější nástroje zajištění konformity (diskurs deviace a mocenských vztahů)
- sociální konflikt (Marx) a jeho regulace a institucionalizace („usplavňovač“ (kanalizátor) škodlivých střetů)
- legitimizace

Svých cílů právo dosahuje

*Pomocí formálních pravidel chování –
právních norem, které jsou vtěleny do
právních předpisů*

Tyto pravidla musí být

- všeobecně známá
- vynucovaná
- srozumitelná
- stabilní (napjetí s dynamikou společnosti)
- uznávaná (legitimní)

Poznámka:

Jedním ze základních přínosů sociologie práva k výzkumům chování práva spočívá v neustálém upozorňování a sledování rozdílu mezi tím, co právní systém deklaruje jako cíl svého usilování a mezi tím k čemu v právní každodennosti skutečně dochází (právo v akci a právo na papíře).

Z hlediska sociologie vědění je zřejmý sklon k jisté deformaci právního myšlení, které je blízké k zaměnění před--pisu (pre--skripci) toho co „má být“, s po--pisem (de--skripci) toho co skutečně „je“. Mezi napsaným a žitým však je

Aktéři práva

Jde jednak o *právní profesionály* (advokáti, soudci, notáři, státní zástupci), kteří před vstupem do profese prochází povinnou praxí, jež slouží k získání dovedností a zkušeností a k profesní socializaci. (*Což je dokladem faktu, že právo je ovlivňováno faktory, které knižní právo nemůže znát.*)

Právníci pracující v zaměstnaneckém poměru v soukromém a veřejném sektoru, zákonem předepsanou právní praxi nemají. Nastupují hned po VŠ. Zvláštní

„Účastníci“

- Strany soudních sporů (obžaloba a obhajoba v trestních věcech, žalobce a žalovaný v ostatních soudních sporech; zástupci státu (OPD např.)
- Účastníci správních řízení (daně, přestupky, stavební řízení, vodoprávní řízení, získávání veřejnoprávních oprávnění atd.)
- Osoby právním řízením v nějakém ohledu dotčené (experti, oběti trestných činů atd.)

Představují laický prvek mezi právními

Tvůrci pravidel

zákonnů, ústavních zákonů, podzákonných vyhlášek a nařízení, a principů užitých k řešení sporů

- byrokratický aparát držitelů zákonodárné iniciativy (typicky vládní a ministerští úředníci)
- členové zastupitelských sborů (poslanci a senátoři)
- soudci vyšších soudů
- vědečtí experti (nejčastěji sociálněvědní: sociologové, ekonomové, psychologové; viz např. hranice odpovědnosti, určení jak počítat škodu, zda osoba byla schopna ovládat své jednání atd.; toto vědění tvoří

Na chod a směřování práva mají významný vliv i „nesystémoví“ aktéři:

- Tvůrci a ovlivňovatelé veřejného mínění (Public relations agentury, tvůrci mínění – viz dvoustup. model komunikace, intelektuálové – viz z historie angažmá např. v Dreyfusově aféře nebo v Hilsneriádě; novináři)
- Zájmové skupiny (kapitálově silní hráči, odbory, organizace ochránců lidských práv)

Všichni aktéři právo směřují, tematizují, využívají ze svého *úhlu pohledu* na sociální realitu.

Těmito skupinami sdílený přístup k aplikaci (užívání) práva nazýváme *ideologie aplikace práva*.

V ideologii aplikace práva se odrážejí hodnotové, zkušenostní, kulturní či tradicí ovlivněné prvky, jež jsou mimoprávní, a jsou obtížně uchopitelné tradičním jazykem racionality.

Právo

- je jedním z normativních systémů
- snižuje entropii a uchovává rovnovážný stav společnosti (homeostázi)

Nezbytné (tj. fungování umožňující) fikce legislativně vznikajícího práva:

- bezrozpornost
- bezmezerovitost

Formální systém práva

- právo hmotné a procesní
- právní odvětví (občanské, trestní, správní, finanční...)

Právní systémy (rodiny)

- kontinentální (římsko-německý)
- anglosaský (USA a VB)
- socialistický
- islámský
- ostatní právní systémy

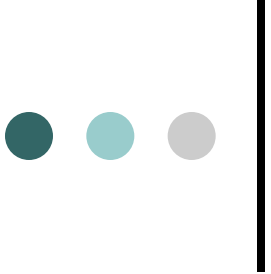
Právo je formální normativní systém, neboť:

- předepisuje závazná pravidla (*normativita*) chování a
- tato pravidla jsou (relativně) přesně vymezena a jsou uspořádána do systému a dílčích systémů (*formálnost*)

Funkční určení práva:

- efektivní výkon sociální kontroly
- řešení sporů
- technický nástroj k provedení společenské změny

Právo je nástrojem formální sociální kontroly. Sociální kontrola:

- uspořádává vztahy ve společnosti, čímž se chování členů společnosti stává předvídatelným, neboť každý člen společenství může očekávat, že ostatní členové společenství se chovají a budou chovat dle pravidel
- zpřehledňuje sociální situace, neboť ustavuje řád společnosti a řády usnadňují orientaci a činí očekávání určitějšími

Sociální kontrola vyžaduje

- srozumitelná a jasná (explicitní) **pravidla** chování
- **sankce** za porušení pravidel - jde o sankce **dopředu** stanovené
- **vynucení** dodržování pravidel a vynucení podrobení se sankcím

Integrující funkce práva

- Je tmelícím médiem, založeným na vztazích anonymní vzájemné závislosti (kontakt vytváří zvyklosti a zvyklosti s nejvyšším vlivem se mění v pravidla chování)
- V rozrůzněné moderní společnosti plní právo koordinující funkci
- Vyplňuje prázdnotu vzniklou díky rozpadu, či zpochybnění platnosti, normativních systémů tradiční společnosti (vodítka morální povahy zmizela)
- Hodnoty aktérů liberální společnosti jsou často protistojné, všichni se ale shodnou na proceduře vzniku pravidel

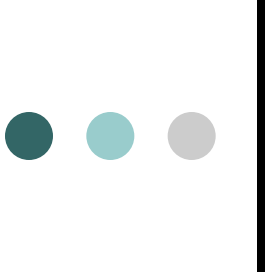
Strukturní funkcionalismus

- (Zamlčeně) bere právo jako mocný a přesný nástroj umožňující pružně a účinně řídit společnost
- Věda *funguje* jako dodavatelka poznatků o chování jednotlivců.
- Objeví-li se odchylka od předepsaného chování, stačí jen stanovit pravidlo a sankci, a
- *Právo zafunguje a deviace zmizí*

Faktory působící proti *„řádnému fungování“* práva

- dysfunkce (přeregulování, vázanost na určitou stratifikační pozici, rigidita, sklon ke konservatismu), Nezamýšlené důsledky, manifestní a latentní funkce
- Merton (stať sociální struktura a anomie) formuluje názor, který je stejně „kacířský“ jako paradoxní: nedodržení normy nemusí být vždy znakem nenormálního chování; deviace tedy není projevem „nemoci“.
- Dalším inovativním poznatkem je konstatování o omezených funkčních možnostech sociální kontroly. Právo je však stále viděno jako nástroj

Dodržování práva bere právní teorie jako samozřejmost, ale závisí na:

- znalosti práva (a právním vědomí)
- hodnotovém konsensu
- normativní komplexitě
- přísnosti sankcí
- neodvratnosti sankcí
- vynucovacích kapacitách
- důvěře, že právo je jednotně vynucováno

Autopoiesis práva

- Znamená samostatnost, nezávislost a jistou netečnost práva na společnosti
- Pojem přichází z biologie (a v tomto smyslu je stejně „naivní“ jako první teorie společnosti, které se pro výchozí rámec ohlížely k fyzice, biologii či medicíně)
- autos = sám; poitein= činit (řecky);
v biologii myšlenka sebe-organizace systémů, které pak **mohou operovat jen za podmínek, které si samy vytvořily**

Charakter autopoietického systému

- Sám si určuje své zákonitosti a formu, svá pravidla fungování, sám se organizuje a určuje svou změnu
- je sebe-referenční (sebe-vztažný), sebe-popisující a sebe-produkující
- komunikuje se svým okolím, ale nečerpá z něj svůj normativní a legitimující základ

Rizika a naděje autopoiesis

- porozumět právu lze opět jen jazykem práva
- právo se auto-legitimizuje (pouhým) faktem své existence,
- legitimita práva je údajně připravenost akceptovat v rámci určitých mezí tolerance rozhodnutí, která ještě nemají obsah
- právo ale má autonomii i k politické moci a systémům donucení

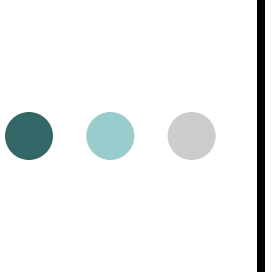
Poučení z pojednání o autopoietických rysech práva

- Právo není jednoduchou převodovou pákou sociálních sil
- Má vlastní logiku, jazyk a způsob fungování. Vhled na základě „zdravého rozumu“ je často nemožný
- Chová se tedy jako expertní systém a nerespektování vnitřní logiky může vést k tomu, že zavedená právní norma se chová zcela jinak, než mysleli její (neprávní) autoři

Hodnoty, ideologie a důvěra

- Hodnotový základ práva nemůže být z pohledu sociologie práva přehlížen, protože má významný podíl na tom, jak právo skutečně funguje
- Chápání práva jeho jednotlivými aktéry (nehodnotící pojem ideologie) významně ovlivňuje skutečné fungování práva
- Důvěra je zpětnovazebním pojítkem mezi do sebe uzavřeným světem práva a lidskou každodenností.

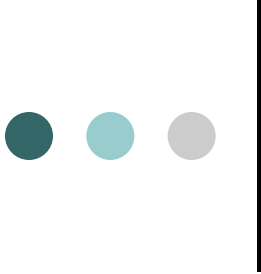
Sociální konstrukcionismus resp. celá fenomenologická sociologie

- zvolily za východisko zkoumání, jak je svět lidmi zažíván, jak se jeví.
- přesunuly pozornost od zkoumání toho, co o sobě systémy (třeba právo) říkají, k tomu jakými se lidem jeví dle každodenní zkušenosti.
- Konflikt je jen přirozeným důsledkem rozdílných (časově a prostorově) podmíněných pozic a často je zdrojem redefinice významu; **je tedy produktivní,**

Právo a racionalita

- Právo je ve srovnání s konkurujícími normativními systémy chápáno jako nástroj racionální
- Právo jako regulátor lidského chování však musí kalkulovat s tím, že vedle (účelově) racionálních forem jednání se lidé běžně chovají hodnotově racionálně, ale i mimo-racionálně (tradiční chování a afektivně řízené, či zdůvodněné chování)

-
- Jakkoli (si) právo umí „vnitřně“ zdůvodnit svou spravedlnost a korektnost, neobejde se bez důvěry osob stojících mimo právo, že takový skutečně je.
 - Nejsou-li život práva srozumitelnými, lidé jim (přesto) dávají významy na základě své zkušenosti s podobnými institucemi (např. byrokracií)
 - Pokud právu lidé nedůvěřují, pak právo nefunguje, lidé je nevnímají jako systém jež je součástí jejich světa a problémy, jež má řešit právo řeší jinak a právo interpretují jako

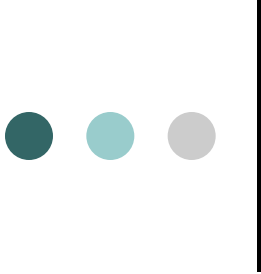
Předpoklady fungování práva

- Právo je v nejširším smyslu slova jednotným systémem,
- systémem univerzálně platným,
- s jednotnými pravidly výkladu bez ohledu na pozici interpreta (vykladače),
- systémem hodnotově neutrálním.

Vztah práva a vědy

- Právo jako nástroj vědy, jako prostředek k prosazení cílů, jež byly shledány na základě vědeckého poznání jako žádoucí
- Právo jako předmět vědeckého zkoumání, kdy jsou prověřovány a ověřovány teze na nichž právo stojí a je zkoumána tvrzená funkčnost (sociologie práva, etnologie práva, resp. právní antropologie, law&economics, atd.).

Právo pracuje mj. s těmito předpoklady:

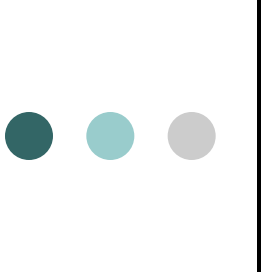
- všeobecného dodržování
- všeobecného vynucení
- všeobecné znalosti (*neznalost neomlouvá*)
- propojení práva a spravedlnosti
- potlačení otázky legitimacy legalitou
- schopnosti řešit všechny situace

Tyto předpoklady však nejsou vždy a samozřejmě splnitelné, což uvidíme, podíváme-li se na společenské fungování práva z vnějšku.

Globalizace a vývoj práva

- Globální procesy, zejména rozpad bipolárního světa a ekonomický vzestup států založených na islámu přinesly změny v oblasti práva
- Autoritářské a totalitní režimy přešly k demokracii, a znova je proto ustavován význam *demokracie, právního státu, svobody*
- Ekonomická síla islámu atakuje euro-americký kompromis ve vztahu stát-náboženství

-
- Přibáň: Konsensus je minulostí realitou dneška je pluralita a polyarchie. Pluralita sama je regulativním principem
 - Tamanaha: právo podléhá ztržnění, instzrmentalizaci, formalizaci a proceduralizaci, odpojuje se od zvyků a morálky, žije vlastním životem. Ke skutečnému pochopení práva není třeba pouštět se do legitimizačních úvah
 - Dahrendorf: globální nejistoty znovu atakují hranici kompromisu mezi svobodou a bezpečím.